

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра міжнародного та європейського права

Міждисциплінарна курсова робота

на тему:

"Міжнародно-правове регулювання цифрових прав людини в контексті захисту інтелектуальної власності"

Студента 5 курсу групи МПм-11

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 293 Міжнародне право

Сума Владислава Володимировича

Науковий керівник:

к. юр. наук, доц., завідувач кафедри

міжнародного та європейського права,

Саванець Л. М.

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ	6
1.1. Концептуальні підходи до визначення цифрових прав людини в міжнародно – правовій доктрині	6
1.2. Місце цифрових прав у системі міжнародних стандартів прав людини та їх співвідношення з традиційними правами	10
1.3. Еволюція міжнародно-правового регулювання цифрових технологій та їх вплив на права людини	14
РОЗДІЛ II. МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ТА СУМІЖНИХ ПРАВ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ	18
2.1. Система міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності та їх адаптація до цифрових викликів	18
2.2. Правове регулювання використання об'єктів авторського права в мережі Інтернет: міжнародний досвід	21
2.3. Проблеми транскордонного захисту цифрових прав та роль міжнародних організацій у їх вирішенні	23
РОЗДІЛ III. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ	25
3.1. Гармонізація національних законодавств у сфері цифрових прав: міжнародні тенденції та виклики	25
3.2. Роль Європейського суду з прав людини у формуванні стандартів захисту цифрових прав	27
3.3. Напрями вдосконалення міжнародно-правових механізмів захисту прав людини в умовах цифровізації	29
ВИСНОВКИ	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	35

ВСТУП

Актуальність проблеми. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у XXI столітті докорінно змінив характер суспільних відносин та створив нові виклики для міжнародного права прав людини. Цифровізація державних послуг, розповсюдження Інтернету та формування глобального цифрового простору зумовили необхідність переосмислення традиційних підходів до захисту прав людини. Особливого значення набуває проблема захисту авторського права та суміжних прав у цифровому середовищі, оскільки традиційні механізми міжнародно-правового регулювання не завжди здатні ефективно відповісти на виклики цифрової епохи. Пандемія COVID-19 додатково загострила питання цифрових прав, продемонструвавши їх критичну важливість для реалізації інших фундаментальних прав людини. Глобальний характер цифрових технологій створює складнощі для національного правового регулювання та вимагає розвитку нових форм міжнародного співробітництва. Водночас відсутність чіткого визначення та уніфікованих стандартів цифрових прав людини ускладнює процес їх ефективного захисту на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень та наукових праць. Проблематика цифрових прав людини активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Концептуальні засади цифрових прав розроблені у працях Д.М. Бєлова, І.Є. Переша, І. Покорби, О.Б. Братасюк, Н.Ф. Ментух. Теоретико-правові аспекти прав людини у цифрову епоху досліджено О.В. Петришиним та О.С. Гилякою. Питання захисту інтелектуальної власності в цифровому середовищі розглянуто О.М. Костюченко та іншими дослідниками. Міжнародно-правові аспекти регулювання цифрових технологій вивчаються у працях зарубіжних учених, зокрема у дослідженнях Human Rights Watch, Amnesty International, організації Article. Важливий внесок у розвиток доктрини цифрових прав вносять документи міжнародних організацій, включаючи ООН, Раду Європи, Європейський Союз, а також практика Європейського суду з прав людини. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, залишаються недостатньо вивченими питання комплексного міжнародно-правового регулювання цифрових прав людини саме в контексті захисту інтелектуальної власності.

Метою міждисциплінарної курсової роботи є комплексне дослідження міжнародно-правового регулювання цифрових прав людини в контексті захисту інтелектуальної власності, аналіз сучасного стану та перспектив розвитку міжнародних механізмів захисту авторського права і суміжних прав у цифровому середовищі. Дослідження спрямоване на визначення концептуальних підходів до цифрових прав людини в міжнародно-правовій доктрині, аналіз їх місця в системі міжнародних стандартів прав людини, оцінку ефективності існуючих міжнародних механізмів захисту та розробку рекомендацій щодо їх вдосконалення в умовах цифрової трансформації суспільства.

Відповідно до мети визначимо такі **завдання**:

- висвітлити концептуальні підходи до визначення цифрових прав людини в міжнародно-правовій доктрині;
- розкрити особливості місця цифрових прав у системі міжнародних стандартів прав людини та їх співвідношення з традиційними правами;
- охарактеризувати еволюцію міжнародно-правового регулювання цифрових технологій та їх вплив на права людини;
- діагностувати проблеми правового регулювання використання об'єктів авторського права в мережі Інтернет на основі міжнародного досвіду;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення гармонізації національних законодавств у сфері цифрових прав;
- надати рекомендації щодо удосконалення ролі Європейського суду з прав людини у формуванні стандартів захисту цифрових прав;
- запропонувати заходи з удосконалення міжнародно-правових механізмів захисту прав людини в умовах цифровізації.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері міжнародно-правового регулювання цифрових прав людини, що виникають у контексті захисту інтелектуальної власності в умовах цифрової трансформації суспільства та розвитку глобальних інформаційно-комунікаційних технологій.

Предмет дослідження – міжнародно-правові норми, принципи, механізми та інституції, що регулюють цифрові права людини в контексті захисту авторського

права та суміжних прав у цифровому середовищі, включаючи міжнародні договори, резолюції міжнародних організацій, судову практику та доктринальні підходи до визначення і захисту цифрових прав людини.

Теоретичною основою дослідження є фундаментальні принципи міжнародного права прав людини, закріплені у Загальній декларації прав людини, Міжнародних пактах про права людини, Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також спеціалізовані міжнародні договори у сфері інтелектуальної власності, включаючи Бернську конвенцію, Угоду TRIPS, Договори ВОІВ. Дослідження базується на аналізі практики міжнародних судових інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини та Європейського суду справедливості, документів міжнародних організацій та наукових праць провідних вітчизняних і зарубіжних учених у галузі міжнародного права, права інтелектуальної власності та цифрових прав людини.

Міждисциплінарна курсова робота складається з вступу, трьох розділів та висновків. У вступі обґрунтована актуальність обраної теми дослідження.

У першому розділі визначені теоретико - правові засади цифрових прав людини у міжнародному праві, розглянуто концептуальні підходи до їх визначення, місце в системі міжнародних стандартів та еволюцію міжнародно-правового регулювання цифрових технологій.

Другий розділ міждисциплінарної курсової роботи відображає результати аналізу міжнародних механізмів захисту авторського права та суміжних прав у цифровому середовищі, включаючи систему міжнародних договорів, правове регулювання використання об'єктів авторського права в Інтернеті та проблеми транскордонного захисту цифрових прав.

У третьому розділі роботи окреслено заходи щодо перспектив розвитку міжнародно-правового регулювання цифрових прав людини, включаючи гармонізацію національних законодавств, роль судової практики у формуванні стандартів захисту та напрями вдосконалення міжнародно-правових механізмів в умовах цифровізації.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

1.1. Концептуальні підходи до визначення цифрових прав людини в міжнародно-правовій доктрині

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у ХХІ столітті докорінно змінив характер суспільних відносин та створив нові виклики для міжнародного права прав людини. Як справедливо зазначають Д.М. Белов, І.Є. Переш та І. Покорба, «відбулася цифровізація державних послуг, що призвело до переходу більшості або принаймні значної кількості державних сервісів в електронний формат і дозволило говорити про появу концепцій електронної держави (уряду)» [1]. Проте, як констатують дослідники, «на сьогодні ще не склалося чітке визначення і рамки поняття «цифрові права людини»» [1]. Це зумовлює актуальність дослідження концептуальних підходів до визначення цифрових прав людини в міжнародно-правовій доктрині. Провідним підходом у міжнародно-правовій доктрині є принцип континуїтету, який полягає у визнанні того, що права людини застосовуються в онлайн-середовищі так само, як і в офлайн-середовищі. Офіс Генерального секретаря ООН з питань технологій чітко формулює цю позицію: «Human rights apply online just as they do offline» [17].

Цей підхід знайшов своє відображення у резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Promotion and protection of human rights in the context of digital technologies» (2023) [23], де підкреслюється необхідність забезпечення захисту прав людини в контексті цифрових технологій. Управління Верховного комісара ООН з прав людини підкреслює, що цифрові технології надають нові засоби для відстоювання, захисту та здійснення прав людини та впливають на всі типи прав - громадянські та політичні, а також культурні, економічні та соціальні права.

Другий концептуальний підхід полягає у визнанні необхідності виділення окремої категорії «цифрових прав». О.Б. Братасюк та Н.Ф. Ментух пропонують «розглядати цифрові права людини як окрему групу прав людини, які пов'язані з використанням та/або реалізуються в мережі Інтернет за допомогою спеціальних

пристроїв (комп'ютерів, смартфонів тощо)» [2]. Згідно з цим підходом, до категорії цифрових прав належать: право на доступ до Інтернету; свобода вираження поглядів онлайн; право на приватність і захист персональних даних; право на свободу та особисту безпеку онлайн; право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії; право на цифрове самовизначення, або право відключатися від онлайн, або бути забутим в онлайні.

Найбільш комплексним є тригенераційний підхід, розроблений у рамках африканської доктрини міжнародного права. Згідно з цим підходом, розвиток цифрових прав людини можна поділити на три покоління: адаптація існуючих прав до онлайн-середовищ; створення нових цифрових прав, таких як право на доступ до Інтернету, право бути забутим та право не підлягати автоматизованим рішенням; впровадження нових прав та носіїв обов'язків (наприклад, віртуальні особи та онлайн-платформи, що здійснюють квазісуверенну владу). Основою міжнародно-правового регулювання цифрових прав залишається Загальна декларація прав людини 1948 року [23], положення якої, як зазначається в науковій літературі, розглядаються сьогодні більшістю країн як юридично обов'язкові звичаєві або договірні норми. Важливе значення мають також Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року [25] та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року [26], які встановлюють фундаментальні стандарти захисту прав людини, що поширюються і на цифрове середовище.

На європейському рівні ключовим документом є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [24], яка, згідно зі статтею 1, зобов'язує Високі Договірні Сторони «гарантувати кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції». Практика Європейського суду з прав людини поступово адаптує положення Конвенції до цифрового середовища, розвиваючи доктрину цифрових прав через своє прецедентне право. Значний внесок у розвиток доктрини цифрових прав вносить діяльність спеціальних процедур ООН, зокрема Спеціального доповідача з питань

права на приватність, який досліджує політики та практики щодо цифрових комунікацій та збору персональних даних і виявляє ті, що посягають на приватність.

О.В. Петришин та О.С. Гиляка звертають увагу на те, що «сучасний етап розвитку суспільних відносин характеризується стрімким збільшенням цифрових технологій» [5], що породжує нові виклики, зокрема пов'язані зі штучним інтелектом. США представили резолюцію в ООН, яка просуває безпечні, захищені та надійні системи штучного інтелекту, що має стати основою для глобальних правил регулювання ШІ з точки зору прав людини. Пандемія COVID-19 особливо загострила проблематику цифрових прав. Як зазначають дослідники, «пандемія COVID-19 загострила проблему права на доступ до Інтернету, оскільки він залишився фактично єдиним каналом для отримання інформації зі всього світу» [2]. Конституційний Суд України у своїх дослідженнях підкреслює, що існує велика кількість цифрових прав, які потребують нормативного врегулювання, а деякі з них за важливістю та значенням для людини є основоположними та потребують конституціоналізації. Конституція України від 28 червня 1996 року створює конституційні основи для захисту цифрових прав через гарантії права на інформацію (стаття 34), права на приватність (стаття 32) та інших фундаментальних прав [37].

Основною проблемою залишається відсутність уніфікованого підходу до визначення цифрових прав. «Цифрові права – це умовна категорія, яка якраз і визначає особливості реалізації та гарантії захисту прав людини в інтернеті» [8]. Глобальний характер інтернету створює складнощі для національного правового регулювання. Як зазначається в науковій літературі, «інтернет виник через співпрацю технологів та інших зацікавлених сторін, працює через глобальну, транскордонну підключеність і не залежить від географічних кордонів» [20]. ООН підкреслює необхідність забезпечення того, щоб закони, які дозволяють спостереження, були як необхідними, так і пропорційними. Це створює виклик для держав у балансуванні між національною безпекою та захистом приватності.

Human Rights Watch підкреслює важливість «підтримки подальшого розвитку мультистейкхолдерського підходу до управління інтернетом» [14], що передбачає

участь не лише держав, але й громадянського суспільства, технічної спільноти та приватного сектору. Міжнародна спільнота закликає до створення спеціального мандату ООН для захисту прав людини в цифровому середовищі, який би допомагав урядам розробляти найкращі практики для приведення глобального спостереження під верховенство права. Сучасна доктрина все більше уваги приділяє новим правам, таким як: право бути забутим, право на анонімність, право на захист персональних даних, право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань.

Важливу роль у захисті цифрових прав відіграє судова практика. Європейський суд з прав людини у справі «Роман Захаров проти Росії» [43] встановив важливі принципи захисту права на приватність у цифровому середовищі. У справі «Делфі АС проти Естонії» [42] ЄСПЛ розглянув питання балансу між свободою вираження поглядів та відповідальністю за контент в онлайн-середовищі. Рішення Європейського суду справедливості у справі Google Spain заклало основи для розвитку права на забуття в цифровому просторі.

У сфері інтелектуальної власності ключовими міжнародними документами є Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) [37], Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів [29] та Паризька конвенція про охорону промислової власності [30]. Особливе значення мають Договори ВОІВ про авторське право [28] та про виконання і фонограми, які адаптують традиційні норми авторського права до цифрового середовища. На європейському рівні важливими є Директива 2001/29/ЄС про гармонізацію певних аспектів авторського права [39] та Директива (ЄС) 2019/790 про авторське право на цифровому єдиному ринку [40], які встановлюють сучасні стандарти захисту авторських прав у цифровому середовищі. Регламент GDPR [38] створює комплексну систему захисту персональних даних, що є важливим елементом цифрових прав людини.

Таким чином, доктрина цифрових прав людини знаходиться на стадії активного формування і потребує подальшого концептуального розвитку для адекватного реагування на виклики цифрової епохи. Особливого значення набуває гармонізація міжнародних стандартів захисту цифрових прав з національними

законодавствами та створення ефективних механізмів їх забезпечення в контексті швидкого розвитку цифрових технологій та глобалізації інформаційного простору.

1.2. Місце цифрових прав у системі міжнародних стандартів прав людини та їх співвідношення з традиційними правами

Система міжнародних стандартів прав людини ґрунтується на принципах, закріплених у Статуті ООН (1945 рік) [27] та Загальній декларації прав людини (1948 рік). Як підкреслюється в науковій літературі, «проголошені в Загальній декларації основні права і свободи розглядаються сьогодні більшістю країн як юридично обов'язкові звичаєві або договірні норми» [1]. Міжнародне співробітництво держав у галузі прав людини відбувається у формі прийняття певних стандартів стосовно змісту правового статусу індивіда та прийняття державами зобов'язань дотримуватись цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві. Міжнародні стандарти прав людини включають універсальні стандарти (Загальна декларація прав людини [23], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) [25], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966) [26]) та регіональні стандарти (Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950) [27], Американська конвенція з прав людини (1969), Африканська хартія прав людини і народів (1981)). Міжнародне право прав людини базується на трьох основних зобов'язаннях держав, як визначено Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини [27]: зобов'язання поважати означає, що держави повинні утримуватися від втручання або обмеження користування правами людини. Зобов'язання захищати вимагає від держав захищати осіб і групи від порушень прав людини. Зобов'язання виконувати означає, що держави повинні вживати позитивних заходів для сприяння користуванню основними правами людини.

У системі міжнародних стандартів прав людини сформувалося три концептуальні підходи до визначення місця цифрових прав. Перший концептуальний підхід розширення (екстенсивний підхід) розглядає цифрові права

як розширення прав людини на епоху Інтернету. Згідно з цим підходом, «цифрові права є лише розширенням прав, викладених у Загальній декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй, які застосовуються до онлайн-світу» [28]. Цей підхід знайшов відображення у принципі, сформульованому міжнародними організаціями: «ті самі права, якими користуються люди офлайн, повинні також захищатися онлайн» [24]. Декларація принципів Всесвітнього саміту з інформаційного суспільства (2003) підтвердила цей принцип, заявивши: «Ми знову підтверджуємо універсальність, неподільність, взаємозалежність та взаємозв'язок усіх прав людини та основоположних свобод» [42].

Другий підхід нових прав (інноваційний підхід) передбачає виділення цифрових прав як окремої категорії прав людини. О.Б. Братасюк та Н.Ф. Ментух пропонують «розглядати цифрові права людини як окрему групу прав людини, які пов'язані з використанням та/або реалізуються в мережі Інтернет за допомогою спеціальних пристроїв» [2]. Згідно з дослідженням «New digital rights: Imagining additional fundamental rights for the digital era» [20], зростаюче використання цифрових технологій урядами та компаніями породжує численні питання щодо регулювання цих технологій, особливо стосовно прав та правового захисту, на які мають право громадяни. Третій інтеграційний підхід передбачає інтеграцію цифрових прав у загальну систему міжнародних стандартів через їх трансформацію та адаптацію. Співвідношення цифрових і традиційних прав базується на принципі континуїтету. Human Rights Watch підкреслює, що «цифрові технології надають нові засоби для здійснення прав людини» [17], але водночас щодня з'являються нові приклади того, як цифрові технології відіграють роль у підриві прав людини. У цифровому середовищі право на приватність набуває нових вимірів. У цифровому контексті свобода вираження включає «свободу вираження поглядів онлайн та право на анонімність» [10]. ЄСПЛ у справі «Делфі АС проти Естонії» [42] зазначив важливість онлайн-анонімності для вільного вираження ідей і думок. Право на освіту трансформується у право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань. Формуються нові категорії прав, зокрема право на доступ до Інтернету. Кілька країн визнали право на доступ до Інтернету як основне право: Коста-Ріка (рішення

Верховного суду від 30 липня 2010 року надало «фундаментальне право доступу до цифрових технологій, особливо Інтернету»), Фінляндія (до липня 2010 року кожна особа у Фінляндії мала доступ до широкосмугового з'єднання один мегабіт на секунду), Франція (у червні 2009 року Конституційна рада оголосила доступ до Інтернету основним правом людини [24]). Право бути забутим включає можливість «відключатися від онлайну, або бути забутим в онлайні» та отримало визнання в європейському праві через практику Європейського суду справедливості. Право на захист персональних даних виділяється як окреме право, що включає «право на приватність і захист персональних даних» та передбачає, що «персональні дані повинні оброблятися тільки у випадках, встановлених законом або у випадках, коли особи самі дали на це згоду» [6].

Міжнародно-правове закріплення цифрових прав відбувається на різних рівнях. На універсальному рівні у 2012 році Рада ООН з прав людини оголосила свободу інтернету правом людини. Резолюція «Заохочення та захист прав людини в контексті цифрових технологій» підкреслює необхідність захисту прав людини в цифровому середовищі. Призначено спеціального доповідача з права на приватність, який досліджує політики та практики щодо цифрових комунікацій та збору персональних даних. На регіональному рівні у 2023 році ЄС прийняв «Декларацію про цифрові права», яка встановлює стандарти для захисту прав людини в цифровому середовищі. На національному рівні Конституційний Суд України зазначає, що «існує велика кількість цифрових прав, які потребують нормативного врегулювання, а деякі з них за важливістю та значенням для людини є основоположними та потребують конституціоналізації» [6].

Інтеграція цифрових прав стикається з низкою проблемних аспектів. Основною проблемою залишається термінологічна невизначеність та відсутність єдиного визначення цифрових прав. «Цифрові права – це умовна категорія, яка якраз і визначає особливості реалізації та гарантії захисту прав людини в інтернеті» [13]. Глобальний характер цифрових технологій створює юрисдикційні складнощі для національного правового регулювання. Як зазначається в науковій літературі, «розпад національного суверенітету розуміється як результат світу, в якому

юрисдикційні кордони руйнуються» [22]. Постає питання щодо ролі приватних корпорацій та «зобов'язань міжнародного права прав людини недержавних суб'єктів, пов'язаних з їх контролем над потоком цифрової інформації» [23]. Amnesty International підкреслює, що «бізнес-модель Google і Facebook, що ґрунтується на стеженні, за своєю природою несумісна з правом на приватність» [18]. Equality Now зазначає, що «існують триваючі дебати про те, як ці права на приватність, свободу вираження та захист онлайн можуть поєднуватися в цифровому просторі» [21]. Ключовою можливістю є принцип, встановлений міжнародним правом прав людини: обмеження мають бути законними, необхідними та пропорційними.

Перспективи розвитку цифрових прав пов'язані з впровадженням мультистейкхолдерського підходу. Human Rights Watch підкреслює важливість «підтримки подальшого розвитку мультистейкхолдерського підходу до управління Інтернетом» [15], що передбачає участь урядів, технічної спільноти, громадянського суспільства та приватного сектору. Дослідники зазначають, що результати цифровізації багатьох сфер життя вимагають осмислення та адекватного формулювання правового механізму регулювання, реалізації та захисту вже існуючих та тих, які тільки на початку формування, прав людини. У статті «Свобода слова в Інтернеті» пропонується створення «Універсальної декларації цифрових прав» [19], яка б визначила права всіх людей у цифровому просторі, гарантувала захист фундаментальних прав та регулювала взаємодію між людьми.

У контексті захисту інтелектуальної власності особливого значення набувають міжнародні угоди, зокрема Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS), Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів та Договори ВОІВ про авторське право і про виконання і фонограми [28]. Ці документи формують правову основу для захисту авторських прав у цифровому середовищі. Директива ЄС 2019/790 про авторське право на цифровому єдиному ринку [40] встановлює сучасні стандарти балансу між правами авторів та інтересами користувачів в онлайн-просторі.

1.3. Еволюція міжнародно-правового регулювання цифрових технологій та їх вплив на права людини

Еволюція міжнародно-правового регулювання цифрових технологій відбувається в умовах стрімкого технологічного розвитку, який докорінно змінює характер суспільних відносин. Як зазначають О.В. Петришин та О.С. Гиляка, «сучасний етап розвитку суспільних відносин характеризується стрімким збільшенням цифрових технологій» [5], що зумовлює необхідність адаптації міжнародно-правових норм до нових реалій цифрової епохи. Перший етап еволюції міжнародно-правового регулювання цифрових технологій розпочався з визнанням того, що традиційні норми міжнародного права прав людини поширюються на цифрове середовище. Декларація принципів Всесвітнього саміту з інформаційного суспільства (2003) стала першим важливим кроком у формулюванні принципу універсальності прав людини в цифровому просторі, підтвердивши, що «ми знову підтверджуємо універсальність, неподільність, взаємозалежність та взаємозв'язок усіх прав людини та основоположних свобод» [32].

Значним етапом стало прийняття у 2012 році резолюції Ради ООН з прав людини «Про сприяння, захист та здійснення прав людини в Інтернеті» [34], яка проголосила фундаментальний принцип: «права, які людина має офлайн, мають однаковою мірою бути захищені онлайн». Цей документ заклав основи для подальшого розвитку міжнародно-правового регулювання цифрових прав та визнав відкритий і глобальний характер Інтернет. Еволюція регулювання набула нового вектору з появою спеціалізованих міжнародних механізмів. Призначення спеціального доповідача ООН з питань права на приватність стало важливим кроком у створенні інституційної основи для захисту прав людини в цифровому середовищі. Цей механізм дозволяє «досліджувати політики та практики щодо цифрових комунікацій та збору персональних даних і виявляти ті, що посягають на приватність» [25]. Особливий вплив на еволюцію міжнародно-правового регулювання справили глобальні виклики, зокрема пандемія COVID-19. Як констатують дослідники, «пандемія COVID-19 загострила проблему права на доступ до Інтернету, оскільки він залишився фактично єдиним каналом для отримання

інформації зі всього світу» [3]. Це призвело до переосмислення значення цифрових прав як фундаментальних для реалізації інших прав людини, включаючи право на освіту, охорону здоров'я та участь в управлінні державними справами.

Сучасний етап еволюції характеризується розвитком регіональних підходів до регулювання цифрових технологій. Європейський Союз у 2023 році прийняв «Декларацію про цифрові права», яка встановлює комплексні стандарти для захисту прав людини в цифровому середовищі. Паралельно розвивається африканський підхід: Загальна африканська позиція (2024) «чітко визначає, що ті самі права, які люди мають офлайн, повинні бути захищені онлайн» [46], водночас розробляючи специфічні механізми для африканського континенту. Революційний вплив на еволюцію міжнародно-правового регулювання справило рішення Європейського суду справедливості у справі Google Spain [44], яке встановило право на забуття як фундаментальне право в цифровому просторі. Це рішення стало каталізатором для розвитку законодавства про захист персональних даних, зокрема прийняття Регламенту GDPR [42], який створив нову парадигму захисту персональних даних на глобальному рівні.

Особливий виклик для еволюції міжнародно-правового регулювання становить розвиток штучного інтелекту. США представили резолюцію в ООН, яка «просуває безпечні, захищені та надійні системи штучного інтелекту» [18], що має стати основою для глобальних правил регулювання ШІ з точки зору прав людини. Це свідчить про необхідність випереджального регулювання нових технологій.

Сучасна еволюція міжнародно-правового регулювання стикається з фундаментальними викликами. Як зазначає Amnesty International, «бізнес-модель Google і Facebook, що ґрунтується на стеженні, за своєю природою несумісна з правом на приватність» [18], що вимагає перегляду традиційних підходів до регулювання діяльності приватних корпорацій у цифровому просторі. Глобальний характер цифрових технологій створює нові виклики для юрисдикційного регулювання. Як зазначається в науковій літературі, «розпад національного суверенітету розуміється як результат «світу, в якому юрисдикційні кордони

руйнуються» [22]. Це зумовлює необхідність розвитку нових форм міжнародного співробітництва та мультистейкхолдерського управління цифровим простором.

Human Rights Watch підкреслює важливість «підтримки подальшого розвитку мультистейкхолдерського підходу до управління Інтернетом» [26], що передбачає участь не лише держав, але й громадянського суспільства, технічної спільноти та приватного сектору. Цей підхід стає ключовим для майбутньої еволюції міжнародно-правового регулювання цифрових технологій.

Вплив цифрових технологій на права людини проявляється в декількох ключових аспектах. По-перше, цифрові технології створюють нові можливості для реалізації традиційних прав. Як підкреслює Human Rights Watch, «цифрові технології надають нові засоби для здійснення прав людини», особливо в сферах свободи вираження поглядів, доступу до інформації та участі в громадському житті. По-друге, цифрові технології породжують нові загрози для прав людини. Щодня «з'являються нові приклади того, як цифрові технології відіграють роль у підриві прав людини», включаючи масове спостереження, цензуру, онлайн-переслідування та алгоритмічну дискримінацію[26].

По-третє, формуються принципово нові категорії прав людини, специфічні для цифрової епохи. До них належать право на доступ до Інтернету, право на цифрову освіту, право на забуття, право на анонімність та право на захист від автоматизованого прийняття рішень. Ці права отримують визнання на національному рівні: Коста-Ріка, Фінляндія та Франція визнали право на доступ до Інтернету як фундаментальне право.

Майбутні перспективи еволюції міжнародно-правового регулювання пов'язані з необхідністю створення комплексної системи захисту цифрових прав. Стаття «Свобода слова в Інтернеті» пропонує створення «Універсальної декларації цифрових прав» [11], яка б визначила права всіх людей у цифровому просторі, гарантувала захист фундаментальних прав та регулювала взаємодію між людьми.

У контексті захисту інтелектуальної власності еволюція міжнародно-правового регулювання характеризується адаптацією традиційних норм авторського права до цифрового середовища. Договори ВОІВ про авторське право [47] та про

виконання і фонограми заклали основи для захисту авторських прав в Інтернеті. Директива ЄС 2019/790 про авторське право на цифровому єдиному ринку представляє найновіший підхід до балансування прав авторів та інтересів користувачів у цифровому просторі [40].

РОЗДІЛ II. МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ТА СУМІЖНИХ ПРАВ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Система міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності та їх адаптація до цифрових викликів

Система міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності формувалася протягом понад століття, створюючи основу для захисту авторських та суміжних прав на глобальному рівні. Основоположними документами цієї системи є Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року [30] та Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 9 вересня 1886 року [29], які заклали фундаментальні принципи міжнародного співробітництва у сфері інтелектуальної власності.

Бернська конвенція встановила ключові принципи захисту авторського права, включаючи принцип національного режиму, автоматичність охорони та мінімальні стандарти захисту. Як зазначається в науковій літературі, цей документ «створив основу для гармонізації національних законодавств у сфері авторського права» [3]. Однак з розвитком цифрових технологій традиційні норми Бернської конвенції потребували суттєвої адаптації до нових реалій цифрового середовища.

Револьюційним етапом у розвитку міжнародного права інтелектуальної власності стало прийняття Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) від 15 квітня 1994 року [28]. Ця угода інтегрувала захист інтелектуальної власності в систему міжнародної торгівлі та встановила обов'язкові мінімальні стандарти захисту для всіх членів СОТ. TRIPS суттєво розширила сферу застосування міжнародного права інтелектуальної власності, включивши нові об'єкти захисту та посиливши механізми забезпечення дотримання прав.

Поява цифрових технологій поставила перед міжнародною спільнотою нові виклики щодо захисту авторського права в онлайн-середовищі. Відповіддю на ці виклики стало прийняття у 1996 році двох ключових договорів Всесвітньої організації інтелектуальної власності: Договору ВОІВ про авторське право та Договору ВОІВ про виконання і фонограми. Ці документи стали першими

міжнародними угодами, спеціально розробленими для регулювання авторського права в цифровому середовищі. Договір ВОІВ про авторське право встановив важливі норми щодо захисту авторських прав у цифровому середовищі, включаючи право на доведення до загального відома, яке охоплює інтерактивне надання доступу до творів через Інтернет. Договір також передбачив обов'язки держав щодо забезпечення правової охорони технічних засобів захисту та інформації про управління правами.

Паралельно з розвитком глобальних стандартів відбувається формування регіональних підходів до регулювання цифрових прав інтелектуальної власності. Європейський Союз прийняв Директиву 2001/29/ЄС про гармонізацію певних аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві [39], яка адаптувала європейське законодавство до вимог цифрової епохи. Ця директива встановила баланс між правами авторів та інтересами користувачів у цифровому середовищі. Найновішим етапом еволюції європейського регулювання стала Директива (ЄС) 2019/790 про авторське право та суміжні права на цифровому єдиному ринку [40]. Цей документ запровадив революційні зміни в регулювання онлайн-платформ, встановивши нові обов'язки для постачальників послуг обміну контентом та створивши механізми справедливої винагороди авторів за використання їхніх творів у цифровому просторі.

Особливе значення в системі захисту цифрових прав інтелектуальної власності має Регламент (ЄС) 2016/679 про захист персональних даних (GDPR) [37]. Хоча цей документ безпосередньо не регулює авторське право, він створює важливі гарантії захисту персональних даних авторів та користувачів у цифровому середовищі, що є критично важливим для функціонування сучасних систем управління цифровими правами.

Адаптація традиційних принципів авторського права до цифрового середовища стикається з фундаментальними викликами. Як зазначається в науковій літературі, «глобальний характер цифрових технологій створює юрисдикційні складнощі для національного правового регулювання» [22]. Цифрові твори можуть

бути легко скопійовані та поширені через кордони, що ускладнює застосування традиційних механізмів захисту авторського права.

Виникнення нових форм використання творів у цифровому середовищі потребує перегляду традиційних концепцій авторського права. Стрімінгові сервіси, соціальні мережі, хмарні сховища та штучний інтелект створюють нові способи створення, розповсюдження та споживання контенту, які не завжди вписуються в традиційні рамки авторського права. Особливим викликом є регулювання діяльності онлайн-платформ. Як підкреслює Amnesty International, «бізнес-модель Google і Facebook, що ґрунтується на стеженні, за своєю природою несумісна з правом на приватність» [18]. Це створює необхідність розробки нових підходів до балансування прав авторів, інтересів платформ та прав користувачів.

Значний вплив на систему міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності справляють двосторонні торговельні угоди. Як зазначається в дослідженні⁸, такі угоди часто встановлюють «суворіші стандарди захисту прав інтелектуальної власності», ніж передбачені багатосторонніми договорами, що може призводити до дисбалансу між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Роль Всесвітньої організації інтелектуальної власності у адаптації міжнародної системи до цифрових викликів постійно зростає.

Сучасні тенденції розвитку системи міжнародних договорів характеризуються посиленням уваги до балансу між правами авторів та суспільними інтересами. Рекомендація CM/Rec(2014) Комітету Міністрів Ради Європи [35] підкреслює необхідність забезпечення того, щоб захист авторського права не перешкоджав реалізації основних прав людини в цифровому середовищі. Важливим напрямом адаптації міжнародної системи є розвиток механізмів альтернативного вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. Цифрове середовище створює можливості для швидкого та ефективного врегулювання конфліктів через онлайн-платформи та автоматизовані системи. Майбутні перспективи розвитку системи міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності пов'язані з необхідністю врахування впливу штучного інтелекту на створення та використання творів. Виникають

питання щодо авторства творів, створених за допомогою ШІ, та розподілу прав між розробниками алгоритмів, користувачами та власниками даних.

2.2. Правове регулювання використання об'єктів авторського права в мережі

Інтернет: міжнародний досвід

Правове регулювання використання об'єктів авторського права в мережі Інтернет становить один з найскладніших аспектів сучасного міжнародного права інтелектуальної власності. Інтернет як глобальна мережа створює унікальні можливості для поширення творів, але водночас породжує безпрецедентні виклики для захисту авторських прав. Фундаментальною проблемою правового регулювання в Інтернеті є відсутність географічних кордонів у цифровому просторі. Як зазначається в науковій літературі, «інтернет виник через співпрацю технологів та інших зацікавлених сторін, працює через глобальну, транскордонну підключеність і не залежить від географічних кордонів» [22]. Це створює складнощі для застосування національних норм авторського права та юрисдикційного визначення підсудності спорів.

Європейський підхід до регулювання авторського права в Інтернеті характеризується прагненням до гармонізації національних законодавств та створення єдиного цифрового ринку. Директива 2001/29/ЄС [39] встановила основоположні принципи захисту авторського права в цифровому середовищі, включаючи виключне право на відтворення, право на доведення до загального відома та систему обмежень і винятків. Ключовим нововведенням Директиви 2019/790 [40] стало запровадження концепції «постачальників послуг обміну контентом онлайн», які несуть пряму відповідальність за порушення авторського права на своїх платформах. Це означає перехід від моделі «безпечної гавані» до моделі активної відповідальності платформ за контент, розміщений користувачами.

Американський підхід до регулювання авторського права в Інтернеті базується на принципах Закону про авторське право цифрового тисячоліття (DMCA), який встановлює систему «повідомлення та видалення» контенту, що порушує авторські права. Цей підхід передбачає збереження імунітету платформ від

відповідальності за контент користувачів за умови дотримання встановлених процедур реагування на повідомлення про порушення. Судова практика відіграє критично важливу роль у формуванні стандартів захисту авторського права в Інтернеті. Рішення Європейського суду справедливості у справі Google Spain не лише встановило право на забуття, але й створило важливі прецеденти щодо відповідальності онлайн-платформ за обробку інформації, включаючи об'єкти авторського права.

Справа «Делфі АС проти Естонії» [42] в Європейському суді з прав людини продемонструвала складність балансування між свободою вираження поглядів та захистом авторських прав в онлайн-середовищі. Суд підкреслив, що «Інтернет як інформаційний і комунікаційний інструмент дуже відрізняється від друкованих засобів масової інформації» [41], що вимагає особливого підходу до регулювання. Технічні засоби захисту авторського права набувають все більшого значення в цифровому середовищі. Договір ВОІВ про авторське право зобов'язує держави забезпечувати правову охорону технічних засобів, що використовуються авторами для захисту своїх творів. Це включає системи DRM (Digital Rights Management), технології блокчейн та штучний інтелект для виявлення порушень.

Особливим викликом є регулювання використання творів у соціальних мережах. Як зазначає дослідження, проведене Національною асоціацією адвокатів України [10], «кількість користувачів Інтернету у світі сягнула 5 млрд. осіб», що створює масштабні можливості для порушення авторських прав через користувацький контент. Розвиток стрімінгових сервісів та платформ обміну контентом потребує нових підходів до ліцензування. Колективне управління авторськими правами стає критично важливим для забезпечення справедливої винагороди авторів за використання їхніх творів у цифровому середовищі [47].

Штучний інтелект створює принципово нові виклики для авторського права в Інтернеті. Виникають питання щодо статусу творів, створених або модифікованих за допомогою ШІ, та відповідальності за порушення авторських прав алгоритмами машинного навчання. Міжнародне співробітництво в боротьбі з піратством в Інтернеті розвивається через створення спеціалізованих механізмів. Угода TRIPS

[28] передбачає обов'язки держав щодо забезпечення ефективних засобів захисту прав інтелектуальної власності, включаючи заходи на кордонах та кримінальні санкції.

2.3. Проблеми транскордонного захисту цифрових прав та роль міжнародних організацій у їх вирішенні

Транскордонний характер цифрового простору створює унікальні виклики для захисту прав інтелектуальної власності, які традиційні національні правові системи не здатні ефективно вирішити. Як підкреслюється в науковій літературі, «розпад національного суверенітету розуміється як результат світу, в якому юрисдикційні кордони руйнуються» [22], що особливо актуально для сфери інтелектуальної власності. Всесвітня організація інтелектуальної власності відіграє центральну роль у координації міжнародних зусиль щодо захисту цифрових прав. ВОІВ розробляє глобальні стандарти та сприяє гармонізації національних законодавств через систему договорів та рекомендацій. Організація також надає технічну допомогу країнам, що розвиваються, у впровадженні сучасних систем захисту інтелектуальної власності.

Роль міжнародних організацій у вирішенні транскордонних проблем особливо зросла в контексті діяльності глобальних онлайн-платформ. Як зазначає Amnesty International, «бізнес-модель Google і Facebook, що ґрунтується на стеженні, за своєю природою несумісна з правом на приватність» [18], що створює необхідність міжнародної координації регулювання таких платформ. Європейський підхід до транскордонного захисту цифрових прав характеризується екстериторіальним застосуванням європейських стандартів. Регламент GDPR [38] поширюється на всі організації, які обробляють персональні дані резидентів ЄС, незалежно від місця їх знаходження. Аналогічний підхід застосовується в Директиві 2019/790 [40] щодо авторського права. Система альтернативного вирішення спорів набуває особливого значення в транскордонному контексті. ВОІВ розробила спеціалізовані процедури для вирішення спорів щодо доменних імен, які стали моделлю для інших форм онлайн-арбітражу у сфері інтелектуальної власності.

Проблема юрисдикції залишається однією з найскладніших у транскордонному захисті цифрових прав. Різні країни застосовують різні принципи визначення юрисдикції: від місця скоєння правопорушення до місця настання шкідливих наслідків. Це створює можливості для «forum shopping» та ускладнює забезпечення послідовного захисту прав. Роль Human Rights Watch [26] та інших міжнародних правозахисних організацій полягає в моніторингу дотримання прав людини в цифровому середовищі та адвокації розвитку міжнародних стандартів. Ці організації підкреслюють важливість «підтримки подальшого розвитку мультистейкхолдерського підходу до управління Інтернетом». Регіональні організації, такі як Рада Європи, розробляють специфічні рекомендації для своїх членів. Рекомендація CM/Rec(2014)6 [35] щодо посібника з прав людини для Інтернет-користувачів встановлює стандарти балансу між захистом авторського права та основними правами людини. Майбутні перспективи транскордонного захисту цифрових прав пов'язані з розвитком глобального управління Інтернетом. Стаття «Свобода слова в Інтернеті: стаття. Платформа прав людини», - пропонує створення «Універсальної декларації цифрових прав» [11], яка могла б стати основою для гармонізованого підходу до захисту прав у цифровому просторі. Виклики, пов'язані зі штучним інтелектом, вимагають нових форм міжнародного співробітництва. Резолюція США в ООН щодо «безпечних, захищених та надійних систем штучного інтелекту» може стати основою для розробки глобальних стандартів регулювання ШІ в контексті прав інтелектуальної власності.

РОЗДІЛ III. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

3.1. Гармонізація національних законодавств у сфері цифрових прав: міжнародні тенденції та виклики

Гармонізація національних законодавств у сфері цифрових прав становить одне з найскладніших завдань сучасного міжнародного права. Як зазначають дослідники, «результати цифровізації багатьох сфер життя вимагають осмислення та адекватного формулювання правового механізму регулювання, реалізації та захисту вже існуючих та тих, які тільки на початку формування, прав людини» [4]. Глобальний характер цифрових технологій створює об'єктивну необхідність уніфікації правових підходів на міжнародному рівні. Провідною тенденцією сучасного розвитку є формування регіональних моделей гармонізації. Європейський Союз демонструє найбільш комплексний підхід до уніфікації цифрових прав через прийняття Регламенту GDPR [38], який створив єдині стандарти захисту персональних даних для всіх держав-членів. Цей документ не лише встановив гармонізовані норми, але й запровадив екстериторіальний принцип дії, поширивши європейські стандарти на глобальний рівень.

Прийняття ЄС «Декларації про цифрові права» у 2023 році знаменує новий етап регіональної гармонізації, встановлюючи комплексні стандарти для захисту прав людини в цифровому середовищі. Цей документ охоплює широкий спектр цифрових прав, від доступу до Інтернету до захисту від автоматизованого прийняття рішень. Африканський континент розробляє власну модель гармонізації через Загальну африканську позицію (2024), яка «чітко визначає, що «ті самі права, які люди мають офлайн, повинні бути захищені онлайн»» [23]. Цей підхід враховує специфічні потреби африканських держав, включаючи проблеми цифрового розриву та обмеженого доступу до технологій. Національний досвід окремих країн демонструє різноманітні підходи до закріплення цифрових прав. Кілька країн визнали право на доступ до Інтернету як фундаментальне: Коста-Ріка через рішення Верховного суду від 30 липня 2010 року надала «фундаментальне право доступу до цифрових технологій» [24], Фінляндія забезпечила кожній особі доступ до

ширококутне з'єднання, а Франція в 2009 році визнала доступ до Інтернету основним правом людини.

В Україні процес гармонізації відбувається через поступове впровадження європейських стандартів. Конституційний Суд України підкреслює, що «існує велика кількість цифрових прав, які потребують нормативного врегулювання, а деякі з них за важливістю та значенням для людини є основоположними та потребують конституціоналізації» [3]. Конституція України [37] створює основу для такої гармонізації через гарантії права на інформацію (стаття 34) та права на приватність (стаття 32). Ключовим викликом гармонізації є термінологічна невизначеність. «Цифрові права – це умовна категорія, яка якраз і визначає особливості реалізації та гарантії захисту прав людини в інтернеті» [13]. Відсутність уніфікованих визначень ускладнює процес створення спільних стандартів та взаємодії між національними правовими системами. Технологічні виклики створюють додаткові складнощі для гармонізації. Розвиток штучного інтелекту вимагає нових правових рамок, які б враховували специфіку автоматизованого прийняття рішень. Як зазначає О.С. Гиляка, «новітні технології та права людини» потребують аналізу «критичних проблем цифрової ери» [3], що включає питання алгоритмічної відповідальності та прозорості ШІ-систем.

Економічні фактори також впливають на процес гармонізації. Розвинені країни прагнуть встановити високі стандарти захисту, які можуть стати бар'єром для країн, що розвиваються. Як зазначається в дослідженні двосторонніх торговельних угод [8], існує «намагання встановити суворіші стандарти захисту прав інтелектуальної власності, які посилюють нерівність та залежність від технологічно розвинених країн». Роль міжнародних організацій у процесі гармонізації постійно зростає. Управління Верховного комісара ООН з прав людини [23] розробляє глобальні стандарти, які служать орієнтиром для національних законодавств. Резолюція ООН «Заохочення та захист прав людини в контексті цифрових технологій» [34] створює рамкові принципи для гармонізації.

Судова практика відіграє критичну роль у процесі фактичної гармонізації через створення прецедентів, які впливають на розвиток національних законодавств.

Рішення Європейського суду справедливості у справі Google Spain створило глобальний стандарт права на забуття, який впливає на законодавства далеко за межами ЄС. Виклики культурної різноманітності створюють складнощі для універсальної гармонізації. Різні правові традиції по-різному підходять до балансу між індивідуальними правами та колективними інтересами. Як зазначає Equality Now, «існують триваючі дебати про те, як ці права на приватність, свободу вираження та захист онлайн можуть поєднуватися в цифровому просторі» [12]. Перспективи гармонізації пов'язані з розвитком мультистейкхолдерського підходу. Human Rights Watch підкреслює важливість «підтримки подальшого розвитку мультистейкхолдерського підходу до управління Інтернетом» [17], який передбачає участь не лише держав, але й громадянського суспільства, технічної спільноти та приватного сектору.

3.2. Роль Європейського суду з прав людини у формуванні стандартів захисту цифрових прав

Європейський суд з прав людини відіграє революційну роль у формуванні глобальних стандартів захисту цифрових прав через свою прецедентну практику. Суд поступово адаптує положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [31] до реалій цифрової епохи, створюючи нові інтерпретації традиційних прав у контексті цифрових технологій. Фундаментальне значення для розвитку цифрових прав має справа «Роман Захаров проти Росії» [43], в якій ЄСПЛ встановив важливі принципи захисту права на приватність від масового цифрового спостереження. Суд підкреслив, що «особи не повинні піддаватися заходам загального спостереження або перехоплення інформації», створивши прецедент для обмеження державного втручання в цифрове спілкування.

Справа «Делфі АС проти Естонії» [42] стала віховою для розуміння балансу між свободою вираження поглядів та відповідальністю в онлайн-середовищі. ЄСПЛ зазначив важливість «онлайн-анонімності для вільного вираження ідей і думок» [14], водночас визнавши специфіку цифрового середовища: «Інтернет як інформаційний і комунікаційний інструмент дуже відрізняється від друкованих

засобів масової інформації». У справі «Ченгіз та інші проти Туреччини» ЄСПЛ розглянув питання блокування доступу до соціальних мереж та встановив, що такі заходи можуть становити порушення статті 10 Конвенції про свободу вираження поглядів. Суд підкреслив, що «Інтернет в даний час став одним з основних засобів, за допомогою яких окремі особи користуються своїм правом на свободу отримувати і поширювати інформацію» [33].

Практика ЄСПЛ у сфері захисту персональних даних розвивається паралельно з європейським законодавством. Суд визнає, що стаття 8 Конвенції [33] «проголошує право на повагу до приватного життя, яке безпосередньо в цифровому середовищі включає в себе захист персональних даних і дотримання конфіденційності кореспонденції і комунікації». Важливим аспектом практики ЄСПЛ є розвиток концепції позитивних зобов'язань держав у цифровому середовищі. Суд встановлює, що держави повинні не лише утримуватися від порушення прав у цифровому просторі, але й активно захищати цифрові права від порушень з боку приватних суб'єктів. Справа «Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України» [47] продемонструвала підхід ЄСПЛ до інтернет-журналістики та онлайн-ЗМІ. Суд визнав, що захист свободи преси поширюється на цифрові платформи та онлайн-видання, створюючи важливі гарантії для цифрової журналістики. Еволюція практики ЄСПЛ характеризується поступовим розширенням розуміння цифрових прав. Суд все частіше розглядає право на доступ до Інтернету як необхідну умову для реалізації інших конвенційних прав, включаючи право на освіту, свободу вираження поглядів та право на справедливий суд. Методологія ЄСПЛ у цифрових справах базується на принципі «живого інструменту», згідно з яким Конвенція інтерпретується в світлі сучасних умов. Це дозволяє Суду адаптувати 70-річний документ до реалій цифрової епохи без формальних змін його тексту.

Вплив практики ЄСПЛ на національні правові системи є значним. Рішення Суду стають орієнтиром для національних судів при розгляді цифрових справ. Як зазначається в аналітичних матеріалах [14], «Конвенція має високий потенціал для забезпечення дотримання існуючих прав і свобод в цифровому середовищі».

Виклики для ЄСПЛ у цифрову епоху включають необхідність розгляду технічно складних справ, що вимагає від суддів розуміння цифрових технологій. Суд все частіше залучає технічних експертів та враховує думки спеціалістів при прийнятті рішень. Перспективні напрями розвитку практики ЄСПЛ включають розгляд справ, пов'язаних зі штучним інтелектом, автоматизованим прийняттям рішень та алгоритмічною дискримінацією. Як зазначає О.С. Гиляка [3], розвиток ШІ створює «критичні проблеми цифрової ери», які потребуватимуть судового розгляду. Співпраця ЄСПЛ з іншими міжнародними судами у сфері цифрових прав розвивається через обмін досвідом та координацію підходів. Взаємодія з Європейським судом справедливості у справах, що стосуються права на забуття та захисту персональних даних, демонструє можливості міжінституційного співробітництва.

3.3. Напрями вдосконалення міжнародно-правових механізмів захисту прав людини в умовах цифровізації

Вдосконалення міжнародно-правових механізмів захисту прав людини в умовах цифровізації потребує комплексного підходу, який би враховував динамічний характер технологічного розвитку та глобальний масштаб цифрових викликів. Як підкреслює стаття «Свобода слова в Інтернеті: стаття. Платформа прав людини», про необхідне створення «Універсальної декларації цифрових прав» [11], яка б «визначила права всіх людей у цифровому просторі, гарантувала захист фундаментальних прав та регулювала взаємодію між людьми».

Першочерговим напрямом удосконалення є розвиток інституційної архітектури міжнародного захисту цифрових прав. Призначення спеціального доповідача ООН з питань права на приватність стало важливим кроком, але потребує розширення мандату та ресурсів. Міжнародна спільнота закликає до створення комплексного «спеціального мандату ООН для захисту прав людини в цифровому середовищі» [34]. Критично важливим є розвиток мультистейкхолдерського підходу до управління цифровими правами. Human Rights Watch підкреслює необхідність «підтримки подальшого розвитку

мультистейкхолдерського підходу до управління Інтернетом» [26], який передбачає рівноправну участь урядів, технічної спільноти, громадянського суспільства та приватного сектору в процесах прийняття рішень. Удосконалення механізмів забезпечення відповідальності недержавних суб'єктів становить особливий виклик. Як зазначається в дослідженні [23], існує потреба в «обов'язкових зобов'язаннях для приватних суб'єктів у рамках міжнародної системи прав людини», особливо з огляду на те, що «бізнес-модель Google і Facebook, що ґрунтується на стеженні, за своєю природою несумісна з правом на приватність».

Розвиток превентивних механізмів захисту вимагає впровадження принципу «права людини за дизайном» у розробку цифрових технологій. Це передбачає врахування впливу на права людини на всіх етапах створення та впровадження нових технологій, від концепції до масового використання. Особливої уваги потребує регулювання штучного інтелекту. США представили резолюцію в ООН щодо «безпечних, захищених та надійних систем штучного інтелекту», що може стати основою для розробки глобальних стандартів. Необхідно створити міжнародні механізми оцінки впливу ШІ на права людини та забезпечення алгоритмічної підзвітності.

Вдосконалення механізмів транскордонного співробітництва є критично важливим з огляду на глобальний характер цифрових технологій. Як зазначається в науковій літературі, «розпад національного суверенітету розуміється як результат світу, в якому юрисдикційні кордони руйнуються» [22], що вимагає нових форм міжнародної координації. Розвиток системи цифрової освіти та підвищення цифрової грамотності населення має стати пріоритетом міжнародного співробітництва. Стаття «Свобода слова в Інтернеті: стаття. Платформа прав людини» пропонує визнати «право кожного на безкоштовну цифрову освіту та знання для здійснення своїх прав у цифровому середовищі» [19], що вимагає координованих зусиль міжнародної спільноти.

Створення ефективних механізмів відшкодування шкоди та відновлення порушених цифрових прав потребує розвитку спеціалізованих процедур. Традиційні

судові механізми часто є неадекватними для вирішення цифрових спорів через їх технічну складність та транскордонний характер.

Удосконалення міжнародного моніторингу дотримання цифрових прав вимагає розвитку нових методологій та інструментів. Необхідно створити систему регулярної оцінки стану цифрових прав на глобальному рівні з використанням об'єктивних індикаторів та метрик. Розвиток механізмів раннього попередження про загрози цифровим правам може допомогти запобігти масштабним порушенням. Це включає моніторинг розробки нових технологій, аналіз законодавчих ініціатив та оцінку ризиків для прав людей. Створення міжнародного фонду підтримки цифрових прав могло б забезпечити ресурси для технічної допомоги країнам, що розвиваються, у впровадженні стандартів захисту цифрових прав та подоланні цифрового розриву.

Вдосконалення механізмів участі громадянського суспільства у формуванні політики цифрових прав на міжнародному рівні є критично важливим для забезпечення легітимності та ефективності міжнародних стандартів. Це вимагає створення постійних платформ для діалогу між державами та організаціями громадянського суспільства. Розвиток системи міжнародних сертифікацій та стандартів для цифрових продуктів та послуг з точки зору прав людини може стати ефективним інструментом превентивного захисту. Такі стандарти мали б враховувати весь життєвий цикл цифрових технологій та їх вплив на права людини.

Перспективи майбутнього розвитку міжнародно-правових механізмів захисту цифрових прав пов'язані з необхідністю балансування між інноваціями та захистом прав людини, забезпеченням інклюзивності цифрового розвитку та створенням стійких механізмів адаптації до нових технологічних викликів. Як зазначають дослідники [7], сучасні реалії вимагають «адекватного формулювання правового механізму регулювання, реалізації та захисту вже існуючих та тих, які тільки на початку формування, прав людини» в умовах прискореної цифровізації суспільства.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження міжнародно-правового регулювання цифрових прав людини в контексті захисту інтелектуальної власності встановлено, що сучасна міжнародно-правова доктрина сформувала три основні концептуальні підходи до визначення цифрових прав людини: підхід континуїтету, підхід нових прав та тригенераційний підхід. Провідним залишається принцип континуїтету, згідно з яким права людини застосовуються в онлайн-середовищі так само, як і в офлайн-середовищі. Доктрина цифрових прав людини знаходиться на стадії активного формування і характеризується відсутністю єдиного визначення та уніфікованих стандартів. Основною проблемою залишається термінологічна невизначеність, що ускладнює процес створення спільних міжнародних стандартів.

Цифрові права займають особливе місце в системі міжнародних стандартів прав людини, функціонуючи як на основі принципу континуїтету з традиційними правами, так і як окрема категорія нових прав. Традиційні права трансформуються та набувають нових вимірів у цифровому середовищі, водночас формуються принципово нові категорії прав, специфічні для цифрової епохи. Міжнародно-правове закріплення цифрових прав відбувається на універсальному, регіональному та національному рівнях, проте залишається фрагментарним. Окремі країни визнали право на доступ до Інтернету як фундаментальне право, що свідчить про тенденцію до конституціоналізації цифрових прав.

Еволюція міжнародно-правового регулювання відбувається поетапно від визнання застосовності традиційних норм до цифрового середовища до створення спеціалізованих механізмів захисту. Ключовими етапами стали Декларація WSIS (2003), резолюція ООН (2012), призначення спеціального доповідача з права на приватність та прийняття регіональних документів. Пандемія COVID-19 стала каталізатором переосмислення значення цифрових прав як фундаментальних для реалізації інших прав людини. Розвиток штучного інтелекту створює нові виклики, що вимагають випереджального правового регулювання.

Система міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності успішно адаптується до цифрових викликів через прийняття Договорів BOIV, Угоди TRIPS

та спеціалізованих регіональних актів. Ключовими досягненнями є встановлення права на доведення до загального відома, правової охорони технічних засобів захисту та створення нових механізмів відповідальності онлайн-платформ. Виникнення нових форм використання творів потребує подальшого перегляду традиційних концепцій авторського права.

Міжнародний досвід демонструє два основні підходи до регулювання авторського права в Інтернеті: європейський та американський. Європейський підхід характеризується більш строгими вимогами до платформ та акцентом на превентивних заходах. Судова практика відіграє критичну роль у формуванні стандартів балансу між захистом авторського права та основними правами людини. Технічні засоби захисту набувають все більшого значення для забезпечення авторських прав.

Глобальний характер цифрового простору створює унікальні виклики для національних правових систем та вимагає розвитку нових форм міжнародного співробітництва. Європейський підхід екстериторіального застосування стандартів демонструє можливості поширення регіональних норм на глобальний рівень. VOIB відіграє центральну роль у координації міжнародних зусиль та розробці стандартів. Система альтернативного вирішення спорів VOIB стала моделлю для інших форм онлайн-арбітражу.

Процес гармонізації національних законодавств характеризується формуванням регіональних моделей та різноманітністю національних підходів. Основними викликами є термінологічна невизначеність, технологічні виклики, економічні фактори та культурні відмінності. Перспективи гармонізації пов'язані з розвитком мультистейкхолдерського підходу.

ЄСПЛ відіграє революційну роль у формуванні глобальних стандартів захисту цифрових прав через адаптацію Європейської конвенції до цифрової епохи. Ключові справи створили важливі прецеденти для захисту права на приватність та свободи вираження в онлайн-середовищі. Методологія "живого інструменту" дозволяє Суду ефективно адаптувати документ до сучасних технологічних реалій. Вплив практики ЄСПЛ поширюється далеко за межі Європи та формує глобальні стандарти.

Першочерговими напрямками вдосконалення є розвиток інституційної архітектури, впровадження мультистейкхолдерського підходу та забезпечення відповідальності недержавних суб'єктів. Особливої уваги потребує регулювання штучного інтелекту та створення механізмів транскордонного співробітництва. Перспективним є створення "Універсальної декларації цифрових прав" як основи для гармонізованого підходу.

Міжнародно-правове регулювання цифрових прав людини перебуває на етапі інтенсивного розвитку та трансформації. Залишаються серйозні виклики, пов'язані з глобальним характером цифрових технологій та необхідністю балансування між інноваціями та захистом прав людини. Успіх майбутнього розвитку залежить від здатності міжнародної спільноти створити гнучкі, адаптивні механізми регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Наукова література:

1. Бєлов Д. М., Переш І. Є., Покорба І. Цифрові права людини: доктринальні засади: монографія. Аналітично-порівняльне правознавство. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303017>
2. Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні: стаття. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 10. С. 58-61.
3. Гиляка О. С. Новітні технології та права людини: аналіз деяких критичних проблем цифрової ери : монографія. Вісник Національної академії правових наук України. 2023. Т. 30. № 2. С. 15-30.
4. Костюченко О. М. Правове регулювання інтелектуальної власності в Україні: наук.-метод. посіб. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_4487
5. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини у цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи : курс лекцій. Вісник Національної академії правових наук України. 2021. Т. 28. № 1. С. 7-35.
6. Роль двосторонніх торговельних угод в забезпеченні прав інтелектуальної власності: теорія і методологія: монографія. URL: <https://ir.duan.edu.ua/items/32a03131-4429-4d1c-bc18-dd9926dbc99e>

Підручники та навчальні посібники:

7. Міжнародні договори та угоди у сфері інтелектуальної власності : навчальний посібник. Київ: КІП, 2015. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/28002/1/IV_Dogovory_27_05_15.pdf

Аналітичні та методичні матеріали:

8. Інтернет та цифрові права людини: практичні поради для адвокатів : навч.-метод. посіб. НААУ. URL: <https://unba.org.ua/news/8519-internet-ta-cifrovi-prava-lyudini-praktichni-poradi-dlya-advokativ.html>
9. Як ЄСПЛ захищає «цифрові» права людини в Інтернеті : метод. рекомендації. ECHR: Ukrainian Aspect. URL: <https://www.echr.com.ua/yak-yespl-zaxishhaye-cifrovi-prava-lyudini-v-interneti/>

10. Digital & права людини : звіт. Amnesty International Ukraine. URL: <https://www.amnesty.org.ua/en/digital-prava-lyudyny/>

Статті та публікації:

11. Свобода слова в Інтернеті: стаття. Платформа прав людини. URL: <https://ppl.org.ua/bibliotech/mizhnarodni-ta-nacionalni-standarti-svobodi-slova-v-interneti>

Міжнародні джерела:

12. A Universal Declaration on Digital Rights: Your questions answered: публікація. Equality Now. URL: https://equalitynow.org/news_and_insights/a-universal-declaration-on-digital-rights-your-questions-answered/

13. Digital constitutionalism in the new era of Internet governance: стаття. Oxford Academic. URL: <https://academic.oup.com/ijlit/article/30/1/68/6550367>

14. Digital Rights and the Outer Limits of International Human Rights Law: монографія. Academia. URL: https://www.academia.edu/102979210/Digital_Rights_and_the_Outer_Limits_of_International_Human_Rights_Law

15. Digital rights: довідкові матеріали. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_rights

16. Digital space and human rights : офіційна публікація. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/topic/digital-space-and-human-rights>

17. Human Rights in the Digital Age : звіт. Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/news/2014/12/23/human-rights-digital-age>

18. InternetOfRights: Creating the Universal Declaration of Digital Rights: проєкт. ARTICLE 19. URL: <https://www.article19.org/resources/internetofrights-creating-the-universal-declaration-of-digital-rights/>

19. International Human Rights Law: офіційні матеріали. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-and-mechanisms/international-human-rights-law>

20. New digital rights: Imagining additional fundamental rights for the digital era: дослідження. ScienceDirect. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0267364921001096>

21. The 2024 AU Common Position on the Application of International Law in the Cyberspace : аналітична стаття. EJIL: Talk! URL: <https://www.ejiltalk.org/the-2024-au-common-position-on-the-application-of-international-law-in-the-cyberspace-some-implications-for-the-development-of-digital-human-rights/>

22. What are Digital Rights and their Importance?: публікація. Iberdrola. URL: <https://www.iberdrola.com/innovation/what-are-digital-rights>

Нормативно-правові акти:

Міжнародні документи:

23. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року.

24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року.

25. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року.

26. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року.

27. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року.

Міжнародні угоди у сфері інтелектуальної власності:

28. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) від 15 квітня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/981_018

29. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 9 вересня 1886 року.

30. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року.

31. Договір ВОІВ про авторське право від 20 грудня 1996 року.

32. Договір ВОІВ про виконання і фонограми від 20 грудня 1996 року.

Міжнародні резолюції та рекомендації:

33. Promotion and protection of human rights in the context of digital technologies: revised draft resolution. UN Doc. A/78/251, 8 Nov. 2023.

34. Резолюція Ради ООН з прав людини «Про сприяння, захист та здійснення прав людини в Інтернеті» від 5 липня 2012 року.

35. Рекомендація CM/Rec(2014)6 Комітету Міністрів Ради Європи щодо посібника з прав людини для Інтернет-користувачів від 16 квітня 2014 року.

36. World Summit on the Information Society Declaration of Principles, 2003.

Українське законодавство:

37. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.

Європейське право:

38. Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних (GDPR) від 27 квітня 2016 року.

39. Директива 2001/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради про гармонізацію певних аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві від 22 травня 2001 року.

40. Директива (ЄС) 2019/790 Європейського Парламенту та Ради про авторське право та суміжні права на цифровому єдиному ринку від 17 квітня 2019 року.

41. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року.

Судова практика:

42. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Делфі АС проти Естонії» (Delfi AS v. Estonia), no. 64569/09, 10 October 2013.

43. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Роман Захаров проти Росії» (Roman Zakharov v. Russia), no. 47143/06, 4 December 2015.

44. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ченгіз та інші проти Туреччини» (Cengiz and Others v. Turkey), nos. 48226/10 and 14027/11, 1 December 2015.

45. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України», no. 33014/05, 5 May 2011.

46. Рішення Європейського суду справедливості у справі Google Spain SL and Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González, Case C-131/12, 13 May 2014.

Офіційні документи та звіти:

47. Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ). Офіційна інформація : звіт. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2610-wipo>